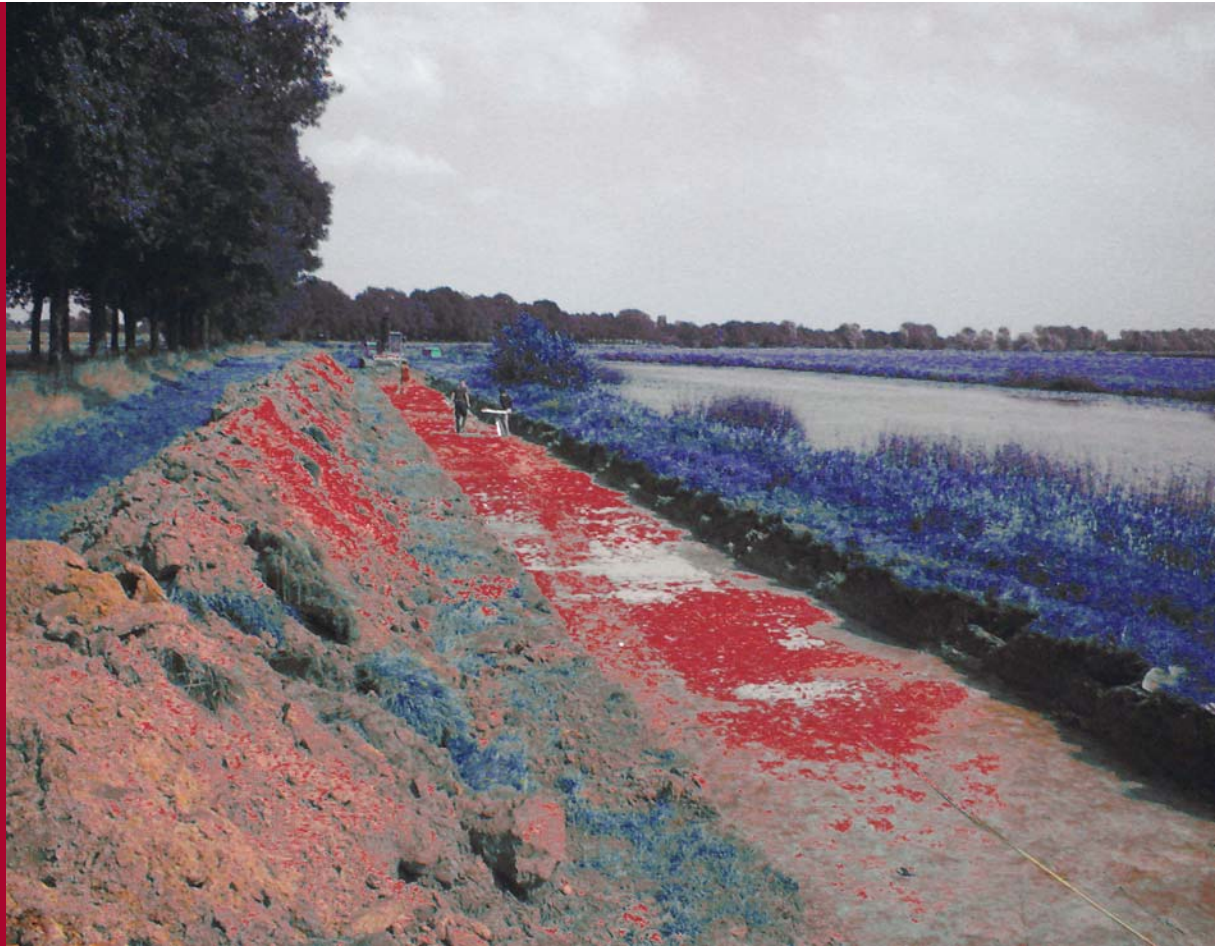

35

Archol rapport

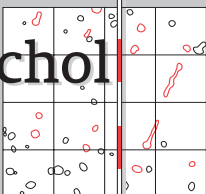

Over wallen en een tollenaarstoren:

verslag archeologisch bureauonderzoek
Urmond – Kattekop (gemeente Stein,
Limburg)

Drs. L.G.L. van Hoof & drs. I.M. van Wijk

Archol

Archeologisch Onderzoek Leiden BV

Opdrachtgever: Gemeente Stein

Colofon

Uitvoering: Drs. L.G.L. van Hoof
Drs. I.M. van Wijk

Contactpersoon opdrachtgever: dhr. E. Claessen

Auteur: Drs. L.G.L. van Hoof
Drs. I.M. van Wijk

Beeldmateriaal: Drs. ing. R. de Leeuwe

Tekstredactie: Drs. R. Jansen
Drs. S. van Rooden

© Archol, Leiden 2004
Postbus 9515
2300 RA Leiden
info@archol.nl
t: 071-5273313
f: 071-5272429

Inhoud

Inleiding	4
<i>Onderzoeksmethode</i>	5
Geraadpleegde bronnen	6
Korte geschiedenis van Urmond	7
Kattekop	8
<i>De Wallen</i>	8
<i>De toren van de tollenaar?</i>	9
<i>Een archeologisch landschap langs de Ur</i>	10
<i>Bebouwing in de moderne tijd</i>	11
Conclusie en aanbevelingen	11
Literatuurlijst	14

Inleiding

Op verzoek van de gemeente Stein is door Archol BV een archeologisch bureauonderzoek ten behoeve van het plangebied Kattekop te Urmond uitgevoerd. Op de verwachtingskaart die de gemeente heeft laten maken,¹ heeft Kattekop een zeer hoge verwachting toegekend gekregen. De zeer hoge archeologische verwachting is – los van de landschappelijke ligging op een natuurlijke kaap langs de Ur – ingegeven door de geschiedenis van Urmond.² Aangezien de geplande bouwactiviteiten op dit terrein de aanwezige archeologische waarden zullen aantasten, zullen verdere stappen in het archeologisch traject gezet moeten worden. Het advies dat bij de gegeven verwachting hoort, schrijft een uitgebreid archeologisch traject voor: met behulp van proefsleuven wordt de waarde en de omvang van de vindplaats bepaald, waarna op de geselecteerde terreinen een archeologische opgraving zal plaatsvinden. Doel van dit vervolgonderzoek was meer inzicht te krijgen in het historisch gebruik van het terrein, op grond waarvan de archeologische onderzoeksvragen aangescherpt zouden kunnen worden.

Voor een bureauonderzoek worden de archeologische vondsten en opgravingsgegevens van het gebied geïnventariseerd. Voor de Kattekop was dit reeds gebeurd ten behoeve van het samenstellen van de eerder vermelde verwachtingskaart. Ter aanvulling op deze gegevens heeft een literatuur- en archiefstudie plaatsgevonden. Met behulp van geschreven bronnen, historisch kaartmateriaal en literatuur zal een eerste reconstructie plaatsvinden van het gebruik van de Kattekop sinds de Middeleeuwen. Met behulp van deze gegevens kan het bevoegd gezag een Programma van Eisen (PvE) voor het gewenste archeologisch onderzoek (laten) opstellen. De provincie kan hierbij van dienst zijn.

Fig.1 Plangebied

¹ Van Wijk & Van Hoof 2004.

² Oude stads- en dorpskernen zijn in het systeem van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek opgenomen in de categorie Terrein van archeologische waarde. Zij worden volgens deze categorie als behoudenswaardig beschouwd.

Administratieve gegevens

Datum per procesonderdeel	Archiefonderzoek + rapportage: september 2004	
Opdrachtgever	Gemeente Stein	
Uitvoerder	Archeologisch Onderzoek Leiden (Archol BV)	
Bevoegd gezag	Gemeente Stein	
Locatie	Gemeente:	Stein
	Plaats:	Urmond
	Toponiem:	Kattekop
Coördinaten vindplaats	181.490/333.318	Precisie: 3
Geomorfologie	Tussenterras met vrij vlak laaggelegen reliëf (hoogteverschil variërend van 12-30 m) bedekt met löss of zandige löss (6E7) aan rand een afbraakwand met zeer korte steile hellingen (maximaal hoogteverschil variërend van 5-30 m) (13/12A2)	
Bodem	radebrikgrond op zandige leem, met grof zand en/of grind beginnende tussen 40 en 120 cm (BLd5g)	

Tabel 1.1 Administratieve gegevens archeologisch onderzoek Urmond - Kattekop

Onderzoeksmethode

Voor dit bureauonderzoek zijn de beschikbare literatuur en kaarten met betrekking tot Urmond bestudeerd. Beide typen bronnen kennen echter hun eigen problemen.

Hoewel Urmond zeker in de 17^e en 18^e eeuw een belangrijke rol speelde als havenstad en tol, is er over de geschiedenis van de plaats nog maar weinig bekend.³ Deels komt dit doordat veel belangrijke archiefbestanden van deze voorheen Gulikse plaats in het archief van Düsseldorf bewaard worden en dus minder eenvoudig te raadplegen zijn dan te Maastricht bewaarde stukken. De ontsluiting van veel archiefbestanden begint pas de laatste jaren door het werk van lokale historici op gang te komen. Inmiddels zijn verschillende stukken die betrekking hebben op het oude Gulikse ambt Born in kopievorm beschikbaar op het gemeente-archief Sittard-Geleen en het Rijksarchief in Limburg te Maastricht en kunnen we beschikken over een aantal recente artikelen door met name Jean Knoors en Harry Strijkers over diverse aspecten van het Urmondse verleden.

Ook het beschikbare kaartmateriaal voor Urmond is niet bijzonder omvangrijk. Pas in de loop van de 16^e eeuw komen er kaarten van het gebied voor en zelfs dan zijn de meeste nog niet echt gedetailleerd.⁴ Echt betrouwbare topografische kaarten zijn pas vanaf de Franse tijd voor het gebied beschikbaar.⁵ De meeste gebruikte kaarten stammen dan ook uit de 19^e eeuw.

In de beschikbare literatuur en archiefbestanden is gezocht naar zaken die betrekking hebben op het gebruik van de locatie Kattekop in het verleden. Op het kaartmateriaal is vervolgens gekeken in hoeverre die zaken hierop herkenbaar waren en vervolgens of de kaart nog elementen toevoegde aan hetgeen uit de geschreven bronnen bekend was (waar concentreerde de bewoning zich, waar liepen de wallen, e.d.). De hieruit achterhaalde cultuur-historische elementen zijn gecombineerd met de waardering uit de verwachtingskaart om tot een gedetailleerd advies voor het te volgen archeologisch traject in het plangebied te komen.

³ Vergelijk Knoors 1993a, m.n. 281-282.

⁴ Vergelijk Donkersloot-de Vrij 1981.

⁵ Zandvliet 1988. Een indruk van hoe impressionistisch oude kaarten vaak waren, kan verkregen worden door het raadplegen van de domeinkaarten van het Gelderse Ambt Montfort door Philipe Taisne uit 1623 (door G. Venner heruitgegeven in 1976).

Geraadpleegde bronnen

Kaartencollectie L. Broekmeulen (Grevenbicht)

Y.M. Donkersloot-de Vrij, 1981: *Topografische kaarten van Nederland vóór 1750: handgetekende en gedrukte kaarten aanwezig in de Nederlandse rijksarchieven – toegelicht en beschreven*, Groningen

Kaart van de loop van de Maas tussen Elsloo en Urmond, met omgeving.

Anoniem, 1651 (Rijksarchief in Limburg, Maastricht, kaartencollectie nr. 301 met subnummers)

J.A.Knoors, 1993b: Meetinghe der vrijheid van Urmond Anno 1719, in: F.S.J.G.Hermesen et al.: *De jaren verstrijken: geschiedkundige bijdragen aangeboden bij de 50^e verjaardag van Harry Strijkers*, Sittard, 120-132

19^e eeuwse kaarten:

- Tranchot-kaart 1806
- Kadastrale kaart 1818 (<http://www.dewoonomgeving.nl>)
- Historische atlas 1837
- Militaire kaart 1842
- Rivierenkaart 1848
- Militaire kaart ca.1860
- J.Kuyper, 1867: *Gemeente-atlas van Nederland: naar officieele bronnen bewerkt. Deel 11: Limburg*, Leeuwarden
- Historische atlas 1891

Historisch jaarboek voor het Land van Zwentibold

Monografieën uit het Land van Sittard

Publications de la société historique et archéologique dans le Limbourg

G. Aymans & H.P. Neuheuser (red.), 1985: *Landkarten als Geschichtsquellen (Archivhefte Landschaftsverband Rheinland – Archivberatungsstelle Rheinland 16)*, Köln

H.P. Neuheuser, K. Schmitz, A.H. Jenniskens & J.H.M. Wieland (red.), 1988: *Ontsluiting en gebruik van historische landkaarten - Erschliessung und Auswertung historischer Landkarten (Werken LGOG 10; Archivhefte Landschaftsverband Rheinland – Archivberatungsstelle Rheinland 18)*, Maastricht – Köln

J. Baalbergen, J.P.C.M. van Hoof, J.H.V. Notermans, S.H. Poppema & E.P.M. Ramakers (red.), 1998: *Atlas van historische vestingwerken in Nederland: Limburg*, Utrecht

A.H. Simonis et al., 1978: *Overmunthe: uit het rijke verleden van Berg en Urmond*, Sittard

H. Spronkmans & G. Lemmens, 1996: *Kleine monumenten in de gemeente Stein: wandelingen door Berg/Urmond, Stein, Meers en Elsloo*, Elsloo

J.H. Strijkers & W.J.H. Breuls, 1986: *Urmond en Berg aan de Maas in oude ansichten*, Zaltbommel

J.H. Strijkers & W.J.H. Breuls, 1988: *Urmond en Berg aan de Maas in oude ansichten 2*, Zaltbommel

Gemeente-archief Sittard-Geleen Nr.307 collectie J.L. Offermans

⁶ Knoors 1993a, 283.

Korte geschiedenis van Urmond

De oudste vermelding van Urmond, dat toen als Overmunte werd aangeduid, stamt uit een oorkonde uit 1154. In die oorkonde blijkt de plaats te behoren tot het aartsbisdom Keulen.⁶ Verder weten we dat Urmond in de 14^e eeuw tot de bezittingen behoort van de jongere tak van het geslacht Van Valkenburg die heren van Born, Sittard, Susteren en Herpen-Ravenstein (Noord-Brabant) waren. Of Urmond daarvoor al bij de bezittingen van de heren van Born heeft behoord, is niet zeker. Daarmee wordt direct duidelijk hoe duister de geschiedenis van Urmond voor de 14^e eeuw, en eigenlijk zelfs voor 1400, is. Zelfs de betekenis van de plaatsnaam staat ter discussie. Hoewel het lange tijd als vanzelfsprekend werd gezien dat Urmond sloeg op de monding van de Ur in de Maas, is dat zeker sinds het werk van prof. Schrijnemakers niet meer zo zeker. Schrijnemakers baseert zich op de oude naam Overmunte en beargumenteert dat *munte* de betekenis heeft van een hoogte en Overmunte dus gelegen was voorbij een hoogte langs de Maas, of zelfs in relatie tot Roermond op de eerste hoogte ('munte') na de 'munte' van de Roer.⁷

Pas rond 1400 bestaat er meer duidelijkheid over de geschiedenis van Urmond. De Valkenburgse bezittingen rond Sittard en Born komen in dat jaar namelijk in het bezit van de hertogen van Gulik. Het hertogdom Gulik besloeg een groot territorium tussen Maas en Rijn op de vruchtbare lössgronden ten noorden van de Eifel, met als centrum de stad Jülich (Duitsland).⁸ In de loop van de 15^e en 16^e eeuw wist het geslacht van de hertogen van Gulik door huwelijken en erfenissen een groot gebied bijeen te brengen waartoe ook de graafschappen Berg, Ravensberg en Mark en het hertogdom Gelre behoorden. Deze Rijnlandse grootmacht met als belangrijkste stad Düsseldorf, wist lange tijd de aspiraties van de Bourgondiërs en Habsburgers op bijvoorbeeld Gelre (dat niet alleen Gelderland maar ook belangrijke delen van Noord- en Midden-Limburg en een aangrenzend deel Duitsland besloeg) een halt toe te roepen. In 1543 werd Karel V door een Gelders-Gulikse alliantie zelfs een gevoelige nederlaag toegebracht in de befaamde slag van de Kemperkoul bij Sittard. Het zelfde jaar werd Gelre echter verslagen en als laatste gewest aan de Habsburgse Nederlanden toegevoegd. Gulik wist echter haar onafhankelijkheid te behouden tot aan de komst van de Fransen in 1794. Dat is ook de reden waarom veel oude bestanden die betrekking hebben op Urmond zich in Düsseldorf bevinden.

Omdat het hertogdom Gulik grotendeels bestond uit vruchtbare akkergrond op de lössgebieden ten noorden van de Eifel, maar slechts weinig toegangen had tot de grote rivieren Rijn en Maas, speelde Urmond een belangrijke rol voor het gewest. In Urmond bevond zich namelijk een goede Maashaven in het mondingsgebied van de Ur en er was een tol gevestigd die voor inkomsten zorgde.⁹ De rol van de plaats was belangrijk genoeg om op het einde van de 18^e eeuw de wegen over de Graetheide via Sittard en Gangelt naar de kern van het hertogdom te verharderen¹⁰ en om de plaats van vestingwerken te voorzien. Dit laatste heeft er nogal eens toe geleid dat Urmond in geschiedkundige publicaties als stad werd gezien. Hiervoor zijn echter - hoewel de plaats in de 18^e eeuw over een eigen schepenbank beschikte - geen directe aanwijzingen. Het is zelfs zo dat de plaats ca.1550 niet op een lijst van Gulikse steden voorkomt. Daarom wordt er tegenwoordig van uitgegaan dat de plaats een vrijheid was, zoals het in 1719 ook genoemd werd.¹¹ Een vrijheid is een plaats die wel omweld kan zijn en bepaalde rechten geniet, met name op economisch gebied (zoals een marktrecht, havenrecht of tolrecht), maar die geen stedelijke status heeft en dus geen stadszegel, stadsrecht, stadsbestuur, e.d. kent.

De haven en tol zorgden voor een rijkdom die nu nog in het historisch centrum van de plaats te zien is aan enkele oude gebouwen. Met het einde van het hertogdom Gulik en de komst van de nieuwe provincie Limburg in 1815 kwam de rol van Urmond als havenplaats tot een einde. De landroute naar Jülich nam in betekenis af, nu het hartland opgenomen werd in het Duitse Rijk met haar belangrijke Rijnhavens, en Limburg beschikte over belangrijkere havenplaatsen zoals Maastricht. Toen voor de nieuwe staatsmijn Maurits in het begin van de 20^e eeuw een haven moest worden aangelegd, kwam die dan ook niet in Urmond, maar iets verderop in Stein.

⁷ Schrijnemakers 1973.

⁸ Over het Gulikse ambt Born zie bv. Eussen et al. 1990. Daar ook na p.33 kaart van het hertogdom Gulik.

⁹ Knoors 1993a, Knoors 2003.

¹⁰ Knoors 1993a, 285.

¹¹ Strijkers 1987; Knoors 1993b.

Fig.2 Afbeelding mooi huis uit centrum?/ oude kaart

Kattekop

Het zijn de haven met tol en de vestingwerken die een grote rol hebben gespeeld in de geschiedenis van Urmond. De cultuurhistorische waarden binnen de plaats zijn dan ook voor een groot deel aan deze twee elementen te koppelen, hetgeen ook lijkt op te gaan voor de Kattekop. Op deze zaken zal in deze paragraaf dan ook dieper worden ingegaan.

De wallen

Urmond was waarschijnlijk vanaf het einde van de middeleeuwen een door wallen versterkt dorp.¹² Het verloop van de vestingwerken is onder andere op de oudste kadasterkaart nog mooi te zien aan kadastergrenzen en de – deels ronde, deels zelfs stervormige – “uitstulpingen” (de bastions) die aan het verder zeer rechthoekig begrensde centrum vastzitten.¹³ Op één van die bastions werd later de Joodse begraafplaats van Urmond aangelegd (hetgeen een parallel kent bij het Sittardse fort Sanderbout dat ook door de Joodse gemeenschap als begraafplaats werd gebruikt).¹⁴ Een dergelijk gebruik stamt van na de 18e eeuw toen de vestingwerken hun nut begonnen te verliezen en vaak een nieuwe bestemming kregen (wandelpark, begraafplaats) of werden afgebroken en bijvoorbeeld door brede boulevards werden vervangen. Ook in Urmond blijkt die ontwikkeling in de 19^e eeuw te hebben

¹² Keyzers & Jonkergouw 1998.

plaatsgevonden. In 1854 waren er nog drie stenen poorten, maar al in 1856 werd de laatste van de stadspoorten gesloopt.¹⁵

Ook een deel van de Kattekop viel binnen het omwalde terrein. Aan de oostzijde liepen de vestingwerken door tot tegen het dal van de Ur en aan de westzijde bevond zich de Steinderpoort met bijbehorende versterkingen die het gebied tussen de Kattekop en de haven afsloot. Aan de zuidzijde van de Kattekop bestaat echter geen duidelijkheid over het verloop van de wal. Uiteraard maakte de Kattekop deel uit van de verdediging van Urmond. De discussie draait echter om het punt of de steile helling van de Kattekop naar de dalvlakte van de Ur als voldoende beveiligd werd gezien, of dat deze locatie toch door middel van vestingwerken extra versterkt was. Op basis van het bekende kaartmateriaal en de bekende archiefstukken valt hierover niets met zekerheid te zeggen. Meer duidelijkheid over de aanwezigheid van deze werken en hun karakter lijkt derhalve met name uit het bodemarchief te moeten komen. Dit bodemarchief zal met de nu geplande werkzaamheden waarschijnlijk grotendeels verdwijnen, zowel aan de zuidzijde waar niet zeker is of er vestingwerken hebben gelegen, als centraal waar wel met zekerheid de oostwal van Urmond lag. Een archeologisch onderzoek kan inzicht verschaffen in de datering en ontwikkeling van de vestingwerken, waarover in heel Urmond nog maar weinig bekend is.¹⁶ Offermans concludeert op basis van het feit dat op kaarten pas vanaf ca. 1700 Urmond als vesting wordt aangegeven, dat de vestingwerken ook pas rond 1700 zijn aangelegd.¹⁷ De precieze historisch-geografische betrouwbaarheid van gedrukte kaarten, die vaak als wanddecoratie waren bedoeld en vaak in hoge mate oudere kaarten kopieerden, is op dit punt echter notoir niet erg hoog.¹⁸ Interessant zou het met name zijn indien zou kunnen worden achterhaald of de versterkingen van voor of na 1700 en zelfs van voor of na het belangrijke jaar 1400 dateren, het jaar waarin Urmond bij Gulik kwam.

De toren van de tollenaar?

In verschillende publicaties over Urmond wordt de Kattekop vermeld.¹⁹ Wanneer het daarbij over de geschiedenis van dit gebied gaat, wordt meestal vermeld dat hier een uitkijkpost voor de tolgaarder gelegen heeft of zelfs een Romeins kamp. In de literatuur wordt hiervoor eigenlijk geen verantwoording gegeven, maar uit de aantekeningen van Offermans blijkt dat die conclusie gebaseerd is op het toponiem. Hij ziet het element 'kat' als afgeleid van het latijnse castra dat voor forten, e.d. gebruikt werd en in de middeleeuwen versterkingen zou aanduiden.²⁰ Uit de literatuur die totnogtoe verschenen is over de tol van Urmond – o.a. een integraal gepubliceerde tolrekening – wordt daarover niets vermeld. Het is dus zeer de vraag of alleen dit toponiem voldoende is om deze toren hard te maken. Wel zouden in 1946 oude funderingen gevonden zijn bij nieuwbouw in deze wijk.²¹ Er heeft toen echter geen archeologisch onderzoek plaatsgevonden, zodat geheel onduidelijk is wat de datering en functie van deze funderingen zou kunnen zijn.

¹³ Voor de oude kadasterkaarten: <http://www.dewoonomgeving.nl>.

¹⁴ Knoors 2003, x; Drint 1996, 133-135.

¹⁵ Keysers & Jonkergouw 1998.

¹⁶ Wel werd in 1983 een stuk van de oude kademuur blootgelegd (*Historisch jaarboek voor het Land van Zwentibold* 5 (1984), 169).

¹⁷ Offermans 1958, 110.

¹⁸ De la Haye 1988, 39; Stoepker 1988.

¹⁹ Bijvoorbeeld: Simonis et al. 1978, 215; Sponkmans & Lemmens 1996, 41.

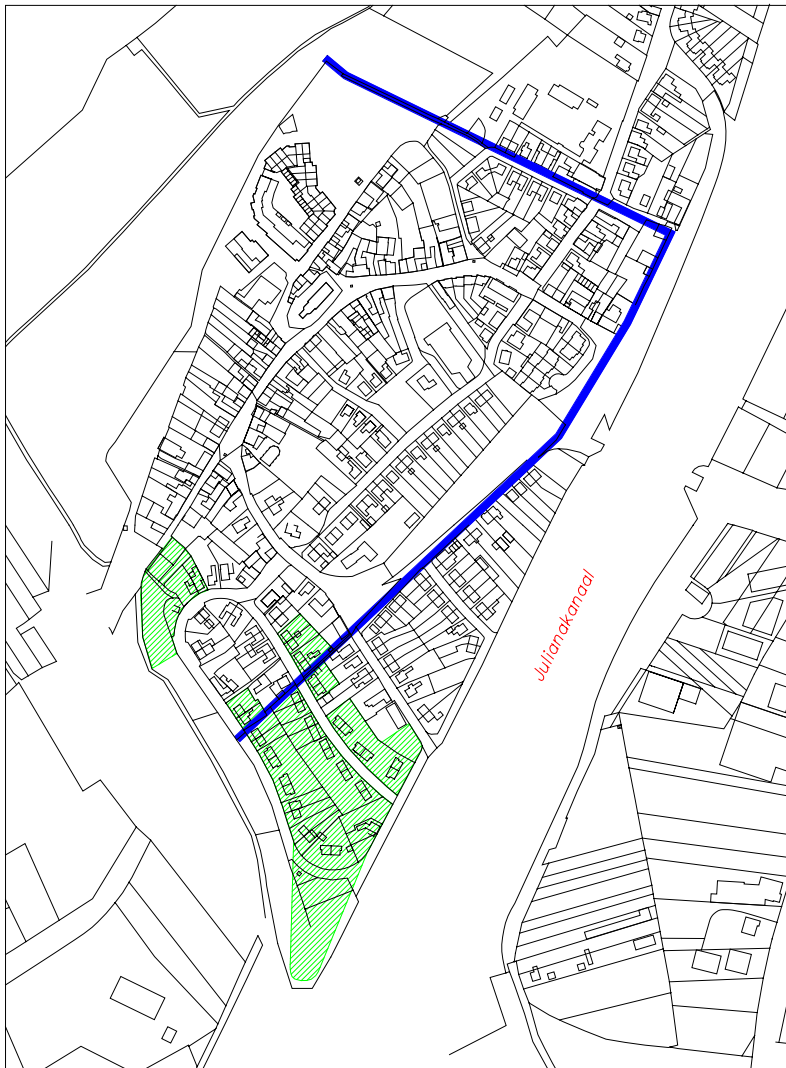

Fig.3 De ligging van het plangebied (groene zones) ten opzichte van het bekende tracé van de wallen van Urmond (blauw).

Een archeologisch landschap langs de Ur

Vanwege de plannen voor de aanleg van het Julianakanaal zijn in de jaren '20 van de vorige eeuw vanuit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden opgravingen uitgevoerd op enkele locaties tussen Stein en Urmond. Naast de villa die nu in het havenbekken verdwenen is, werd daarbij het mysterieuze 'oppidum' van Stein ontdekt.²² Vanwege het feit dat slechts een zeer klein deel van het areaal is opgegraven, levert de interpretatie van deze vindplaats grote problemen op.²³ Het met een diepe spitsgracht omgeven terrein lijkt op basis van het vondstmateriaal in de Romeinse tijd gedateerd te moeten worden. Zonder verder onderzoek valt niet te bepalen of we hier met een Romeins kamp, met een omgrachte inheemse nederzetting of met iets heel anders te maken hebben. De ligging op een hoge kop tegen het steile dal van de Ur lijkt echter in sterke mate op de locatie Kattekop. Dergelijke locaties blijken zeer vaak gebruikt te zijn in het verleden, zowel om nederzettingen als grafvelden aan te leggen. Op basis van deze ligging was daarom al eerder een zeer hoge archeologische verwachting aan deze locatie gegeven.²⁴

²⁰ Offermans 1958, 110.

²¹ Simonis et al. 1978, 215.

Bebouwing in de moderne tijd

Op de verschillende geraadpleegde topografische kaarten blijkt alleen het noordelijke deel van de locatie Kattekop bebouwd te zijn voordat in het midden van de vorige eeuw de bouw van de huidige wijk plaatsvond. Dit deel van het gebied is niet in de verdere bouwplannen betrokken. Helaas zijn betrouwbare topografische kaarten van Urmond van voor 1800 niet beschikbaar. Dit betekent echter wel dat in de nu nog onbebouwde delen van het gebied de aanwezige archeologische sporen nauwelijks verstoord lijken te zijn en dat buiten de funderingen van de huidige bebouwing de conservering ook goed kan zijn.

Conclusies en aanbevelingen

Op basis van het archiefonderzoek zijn de volgende conclusies te trekken:

- de versterking door (sub-)recente bouwactiviteiten lijkt buiten de funderingen van de bestaande huizen minimaal te zijn
- de locatie is op basis van de landschappelijke ligging zeer geschikt voor gebruik door mensen in het verleden en heeft op basis daarvan een zeer hoge archeologische verwachting. Het deel binnen de oude wallen heeft reeds op basis van het feit dat het een oude dorpskern is een zeer hoge archeologische verwachting
- de locatie moest de zuidkant van Urmond beschermen in de tijd dat het een omwalde vrijheid was. Archeologisch onderzoek is noodzakelijk om aan te tonen of op deze plek puur gebruik is gemaakt van de natuurlijke bescherming die de steile helling naar de Ur bood, of dat hier toch versterkingen zijn aangebracht. Het gekende tracé van de oostwal van Urmond loopt dwars door het plangebied. Gezien het feit dat er nauwelijks iets bekend is over de ouderdom, aard en ontwikkeling van de Urmondse verdedigingswerken, is een archeologisch onderzoek naar dit onderwerp zeer de moeite waard. Met name op de plekken waar bebouwing over het tracé van de wal gepland is, wordt verder onderzoek noodzakelijk geacht
- de vraag of er wel of geen wachttorens aanwezig was, lijkt ook met name door archeologisch onderzoek te kunnen worden aangetoond. Daarbij zal het met name interessant zijn de 1946 aangetroffen fundamente terug te zoeken. Indien die torens op een oud Romeins kamp zou zijn aangelegd zou dat door middel van een proefsleufonderzoek aangetoond kunnen worden. Wanneer het daarbij puur om een geïsoleerde toren zou gaan, zal dat vrijwel alleen door archeologische begeleiding van de graafwerkzaamheden kunnen worden onderzocht, aangezien een grootschalige opgraving uitsluitend op die vraag gericht niet aan te bevelen is. Aangezien alleen de randen van het deel van de Kattekop dat binnen de oude wallen gelegen is in de bouwplannen is betrokken, valt nader onderzoek naar dit element buiten de huidige plannen en is dus alleen voor toekomstige planontwikkeling relevant.

Op basis van deze conclusies wordt een inventariserend archeologisch onderzoek (IVO) aangeraden dat met name op twee onderzoeksthema's gericht moet zijn. Die onderzoeksthema's zijn:

1. onderzoek naar de vestingwerken van Urmond: het bepalen van aard en datering van de vestingwerken aan de oostzijde van de oude vrijheid Urmond en het bepalen of er aan de zuidzijde wel of geen aanwijzingen zijn voor versterkingen
2. onderzoek naar het gebruik van het terrein buiten de wallen in het verleden: daarbij wordt met name verwacht dat het terrein in de periode voor de middeleeuwse ontwikkeling van Urmond tot vrijheid als woon- of begraafplaats gebruikt kan zijn.

²² Holwerda, Remouchamps & Beckers 1928.

²³ Van Hoof 2000.

²⁴ Van Wijk & Van Hoof 2004.

Er wordt aangeraden direct over te gaan tot een proefsleufonderzoek en er niet eerst nog een fase van booronderzoek tussen te plaatsen. Redenen hiervoor zijn:

1. het tracé van de oostelijke wal is bekend. Nader onderzoek van de vestingwerken zal derhalve gericht moeten zijn op de bepaling van de aard en de datering van deze vestingwerken, niet op de loop ervan. Een booronderzoek kan echter alleen vragen naar het tracé ophelderen, hetgeen wel toegepast kan worden indien er werken aan de zuidzijde aanwezig zijn en bv. daarvan het grachttracé zou moeten worden bepaald. Geadviseerd wordt dus binnen het eerste onderzoeksthema indien gewenst voor het oplossen van vragen incidentele aanvullende boringen binnen het IVO (proefsleuven) in te passen (zie verderop).
2. het terrein is gelegen op een hoge kop in het landschap. Dat betekent dat het vooral erosiegevoelig is en we dus niet met afgedekte vindplaatsen met vondstlagen te maken hebben. Aangezien dergelijke vindplaatsen alleen met boringen te onderscheiden zijn wanneer men in de sporen zelf boort, kan een booronderzoek op dergelijke terreinen op de zand- en lössgebieden van Nederland nooit uitsluiten dat er archeologica aanwezig zijn en de toepassing van een dergelijk onderzoek in deze omstandigheden is derhalve archeologisch gezien zeer lastig.²⁵
3. wanneer we 1 en 2 samenvatten betekent dit dat booronderzoek een extra stap in tijd en geld is, die niet zal leiden tot een advies dat er geen vervolgonderzoek hoeft plaats te vinden. Een dergelijk advies kan namelijk alleen gegeven worden wanneer het terrein zeer diep verstoord blijkt. Bv. in verband met vestingwerken en de dieptes van de daarbij verwachte grachten, spreken we dan over een verstoringsdiepte van meters. Dergelijke verstoringen zouden ook in de milieutechnische boringen moeten blijken.

Op basis van de twee geformuleerde onderzoeksgebieden worden binnen het IVO (proefsleuven) verschillende strategieën geadviseerd voor het westelijk en het oostelijk deel van het terrein.

In het westen zijn de nieuwbouwblokken ruimtelijk van elkaar gescheiden. Dit deel van het terrein ligt binnen de oude wallen, waarop het onderzoek in dit deelgebied ook gericht zal zijn. Geadviseerd wordt in ieder geval op twee locaties waar het tracé van de oostelijke wal overbouwd gaat worden een dwarse sleuf over de vestingwerken en de direct aansluitende gronden te graven. Vraagstellingen zullen zijn aard, conservering en datering van de vestingwerken vast te stellen (is er alleen nog een gracht aanwezig of zijn nog delen van het wallichaam en mogelijke extra verstevigingen bewaard, etc.). Helemaal in het zuiden van dit tracé wordt geadviseerd een put te graven met als doel de hoek van de vestingwerken nader te onderzoeken. Daarbij zal met name gekeken moeten worden naar of deze hoek extra versterkt is geweest en of de vestingwerken stoppen tegen de steilwand naar het Urdal of dat hier een aanzet van versterkingen aan de zuidzijde aanwezig is. Geheel in het westen van het terrein wordt geadviseerd een noord-zuid gerichte proefsleuf te graven die uitsluitel zal moeten geven of aan de zuidzijde van Urmond versterkingen aanwezig waren of niet. Indien aanwijzingen voor vestingwerken aan de zuidzijde worden aangetroffen, kan met behulp van enkele boringen het verdere tracé hiervan bepaald worden. Indien de gemeente zou besluiten het tracé van de wallen op te nemen in bijvoorbeeld de groenstroken of in de bestrating van de wijk kan door middel van extra boringen verloop en breedte van de verschillende elementen van de versterkingen op specifieke locaties bepaald worden.

Het oostelijk deelgebied bestaat helemaal in het oosten uit een nog onbebouwd terrein met tussen dat terrein en het tracé van de oostwal een bouwblok met centraal de daarbij behorende tuintjes, e.d. Op beide terreinen wordt geadviseerd steeds minimaal één doorlopende proefsleuf in de lengteas te plaatsen. Vraagstellingen in dit deelgebied zullen met name met onderzoeksthema 2 verband houden, hoewel uiteraard hiermee ook iets meer inzicht zal kunnen worden gegeven in of er nog naar buiten gelegen vestingwerken zijn geweest.

Geadviseerd wordt de proefsleuven een breedte van 4m te geven, waarbij ter plaatse van de grachten het mogelijk noodzakelijk kan zijn deze putten boven breder te maken indien de grachtdiepte een getrapte aanleg van de put noodzakelijk maakt.

²⁵ Fokkens & Jansen 2002, 8. Recentelijk werd dit probleem weer aangetoond toen in Nistelrode – Zwarte Molen door Archol BV een complete Romeinse en Middeleeuwse nederzetting werd opgegraven nadat eerder door een ander bedrijf op hetzelfde terrein door booronderzoek niets was aangetroffen.

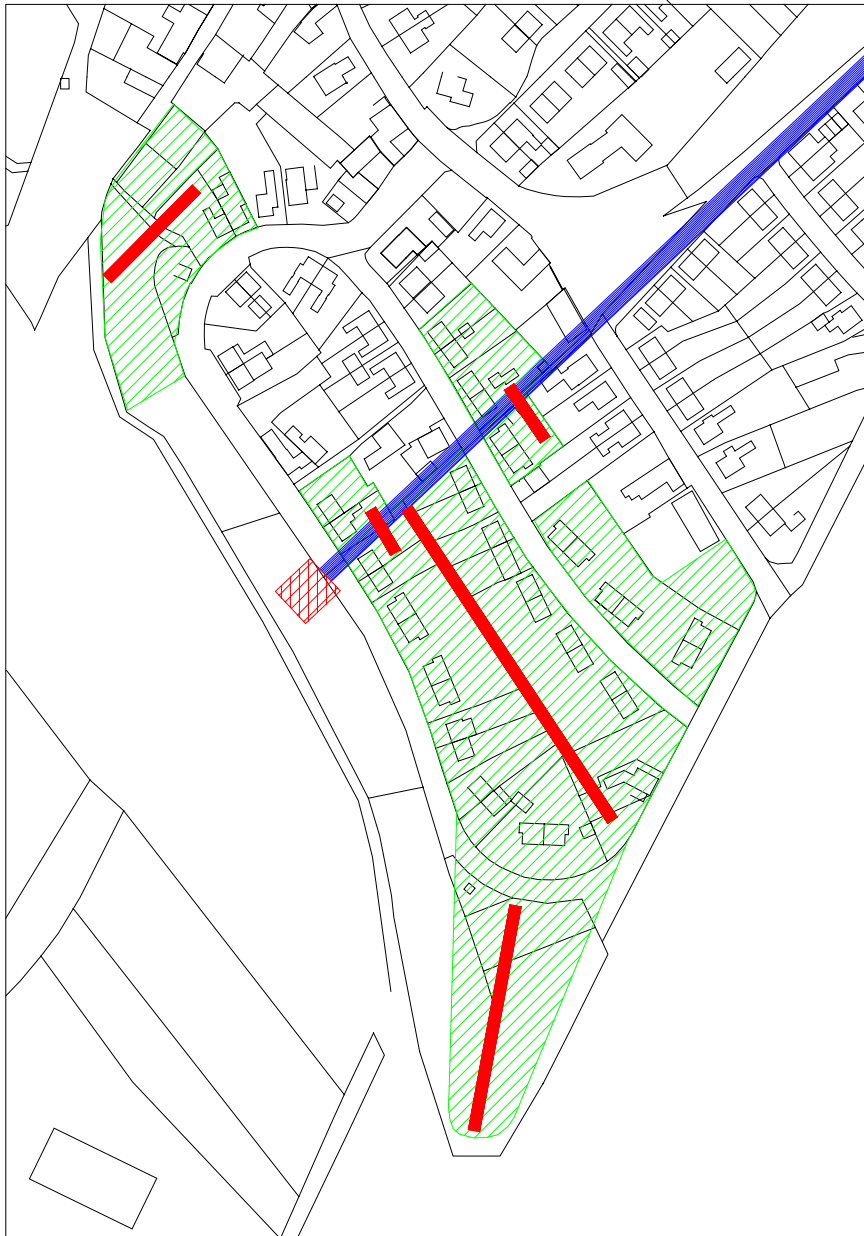

Fig.4: Overzicht van aan te leggen putten (rood) zoals die in de aanbevelingen zijn opgenomen.

Fig.5: Voorbeeld van inpassing van de resultaten van het archeologisch onderzoek in het straatbeeld: ligging van gebouwen uit een Romeins kamp bij Nijmegen aangegeven in een parkeerplaats.

Literatuurlijst

Y.M. Donkersloot-de Vrij, 1981: *Topografische kaarten van Nederland vóór 1750: handgetekende en gedrukte kaarten aanwezig in de Nederlandse rijksarchieven – toegelicht en beschreven*, Groningen

A. Drint, 1996: Stilte en lofzang: joodse begraafplaatsen en grafstenen in Limburg, *Publications de la société historique et archéologique dans le Limbourg* 132, 93-198

N.G.H.M. Eussen, D.J.J. Lauwers, J.M.S. Oremus & A.M.P.P. Janssen, 1990: *Het Gulikse ambt Born anno 1610 (Monografieën uit het Land van Sittard 5)*, Sittard

H. Fokkens & R. Jansen, 2002: 2000 jaar bewoningsdynamiek: thema's in het metaaltijdenonderzoek, in: H. Fokkens & R. Jansen (red.): *2000 jaar bewoningsdynamiek: brons- en ijzertijdbewoning in het Maas-Demer-Scheldegebied*, Leiden, 1-22

R. de la Haye, 1988: Kaartenverzamelingen in de Nederlandse provincie Limburg, in: H.P. Neuheuser, K. Schmitz, A.H. Jenniskens & J.H.M. Wieland (red.): *Ontsluiting en gebruik van historische landkaarten - Erschliessung und Auswertung historischer Landkarten (Werken LGOG 10; Archivhefte Landschaftsverband Rheinland – Archivberatungsstelle Rheinland 18)*, Maastricht – Köln, 29-50

J.H. Holwerda, A.E. Remouchamps & H.J. Beckers, 1928: Nederzettingen bij Stein aan de Maas, *Oudheidkundige mededeelingen van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden* 9, 3-50

L.G.L. van Hoof, 2000: *Filling black holes: leven, sterven en deponeren in de metaaltijden van Zuid-Limburg*, Leiden

F.H. Keyzers & A.E.L. Jonkergouw, 1998: Urmond, in: J. Baalbergen, J.P.C.M. van Hoof, J.H.V. Notermans, S.H. Poppema & E.P.M. Ramakers (red.): *Atlas van historische vestingwerken in Nederland: Limburg*, Utrecht, 99-100

J.A. Knoors, 1993a: De hertogelijke controle over de Maas bij Urmond, in: P.L. Neve (ed.): *Sittard, uit bronnen geput 1*, Sittard, 271-292

J.A. Knoors, 1993b: Meetinghe der vrijheidt van Urmond Anno 1719, in: F.S.J.G. Hermsen et al.: *De jaren*

verstrijken: geschiedkundige bijdragen aangeboden bij de 50^e verjaardag van Harry Strijkers, Sittard, 120-132

J.A. Knoors, 2003: *Dritte Urmunder Zollrechnung 1680-1682 vom Gwalteren Rowenhoff zeitlicher Zollcollectator zu Urmundt (Monografieën uit het Land van Sittard 15)*, Sittard

J.L. Offermans, 1958: [Studie over de Graetheide van 5 maart 1958 voor dr. Van Agt, hoofdredacteur KNOB, Den Haag], *Gemeente-archief Sittard-Geleen nr.307 collectie J.L. Offermans*, Doos 9: Map 11

A. Schrijnemakers, 1973: Urmond en Roermond, *Naamkunde* 5, 59-76

A.H. Simonis et al., 1978: *Overmunthe: uit het rijke verleden van Berg en Urmond*, Sittard

H. Spronkmans & G. Lemmens, 1996: *Kleine monumenten in de gemeente Stein: wandelingen door Berg/Urmond, Stein, Meers en Elsloo*, Elsloo

H. Stoeper, 1988: Het nut van historische kaarten voor de archeologie, in: H.P. Neuheuser, K. Schmitz, A.H. Jenniskens & J.H.M. Wieland (red.): *Ontsluiting en gebruik van historische landkaarten - Erschliessung und Auswertung historischer Landkarten (Werken LGOG 10; Archivhefte Landschaftsverband Rheinland – Archivberatungsstelle Rheinland 18)*, Maastricht – Köln, 273-292

J.H. Strijkers, 1987: Urmond in de Gulikse periode: stad of vrijheid?, *Historisch jaarboek voor het Land van Zwentibold* 8, 78-81

I.M. van Wijk & L.G.L. van Hoof, 2004: *Stein: een gemeente vol oudheden. Een archeologische verwachtingskaart voor de gemeente Stein (Archol-rapport 29)*, Leiden

K. Zandvliet, 1988:: De nederlandse militaire kartografie in relatie tot Nederlands-Limburg, in: H.P. Neuheuser, K. Schmitz, A.H. Jenniskens & J.H.M. Wieland (red.): *Ontsluiting en gebruik van historische landkaarten - Erschliessung und Auswertung historischer Landkarten (Werken LGOG 10; Archivhefte Landschaftsverband Rheinland – Archivberatungsstelle Rheinland 18)*, Maastricht – Köln, 11-28